

Надруковано: Наукові праці Національного університету харчових технологій .– К.: НУХТ, 2006. – № 19

ЕКОНОМІКА, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

А.О. Заїнчковський, д.е.н., професор, зав. каф. економіки і права,

О.М. Сандул, начальник відділу економічного аналізу та стратегії розвитку промисловості Державного департаменту продовольства Міністерства аграрної політики України

Анотація. У статті розглянуті проблеми економіки, організації та управління підприємствами харчової і переробної промисловості України.

Ключові слова: харчова промисловість, галузі: цукрова, олійно-жирова, спиртова, кондитерська пивобезалкогольна, соляна.

ЭКОНОМИКА, ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ

А.О. Заинчковський, д.э.н., профессор, зав. каф. экономики и права,

О.М. Сандул, начальник отдела экономического анализа и стратегии развития промышленности Государственного департамента продовольствия Министерства аграрной политики Украины

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы экономики, организации и управления предприятиями пищевой и перерабатывающей промышленности Украины.

Ключевые слова: пищевая промышленность, отрасли: сахарная, масложировая, спиртовая, кондитерская пивобезалкогольная, соляная.

ECONOMY, the ORGANIZATION And MANAGEMENT of the ENTERPRISES of FOOD-PROCESSING INDUSTRY UKRAINY

A.O.Zainchkovsky, д.е.н., the professor, зав.каф. Economy and the rights,

O.M. Sandul, the chief of a department of the economic analysis and strategy of development of the industry of the State department of the foodstuffs of the Ministry of an agrarian policy of Ukraine

The summary. In clause problems of economy, the organization and management of the enterprises food and process industries of Ukraine are considered.

Keywords: the food-processing industry, areas: sugar, fatty, spirit, confectionery, пивобезалкогольная, hydrochloric.

УДК 338.45:664

Вступ. Перехід до ринкового механізму господарювання підприємства промисловості України вимагає перебудови економічних, соціальних, правових відносин, формування підприємств нових типів, конкурентного середовища, багатокладної економіки. В умовах ринкових відносин центр економічної діяльності зміщується в основну ланку економіки – підприємств, де створюється необхідна суспільству продукція, надаються необхідні послуги; вирішуються питання щодо використання і впровадження високопродуктивної техніки, технології, економного витрачання ресурсів; зниження витрат виробництва; розробки бізнес-плану; використання маркетингу; ефективного управління – менеджменту тощо. Проблеми підвищення ефективності підприємств харчової і переробної промисловості України присвячені праці П.П.Бощевського [1], С.А. Кошелюка, І.І. Лукінова, Т.Л. Мостенської, П.Т. Саблука [2], І.О. Сингаївського, Л.Г. Чернюк та ін. У наукових працях цих вчених відображаються теоретико-методологічні основи розвитку підприємств, висвітлюються проблеми ефективності і накреслюються шляхи їх вирішення.

Постановка проблеми. В Україні промислове виготовлення харчових продуктів здійснюють понад 22 тисяч підприємств, на яких працює більше мільйона чоловік. За даними Держкомстату за 2005 рік в цілому по Україні обсяги виробництва продукції харчової промисловості та на підприємствах, що переробляють сільськогосподарську сировину, порівняно з 2004 роком, зросли

на 13,7 відсотка. За січень 2006 року, порівняно з січнем 2005 року, обсяги виробництва зросли на 6,6 відсотка. Збільшено виробництво переважної більшості продукції харчової промисловості.

При цьому розвиток галузі і нарощування темпів виробництва продуктів харчування безпосередньо залежить від рівня доходів населення та експортних можливостей. Збільшення, хоча і незначне, впродовж 2005 року доходів населення зумовило зростання попиту на продовольчі товари, що дозволило збільшити виробництво продовольчих товарів та, в основному, забезпечити річні раціональні норми споживання основних продуктів в розрахунку на одну особу.

Результати дослідження. Забезпечення населення України основними видами продовольства вітчизняного виробництва є самодостатнім та не залежить від імпорту. Харчова промисловість займає одне з перших місць за обсягом іноземних інвестицій в економіку України, яких залучено за станом на 1 жовтня 2005 року 1159 млн. дол. США (починаючи з 1992 року), або 29 відсотків загальних обсягів у промисловість України, в т.ч. за 9 місяців 2005 року – 28 млн.дол..США.

Зовнішньоторговельний обіг основних видів продукції харчової промисловості (групи 1-24) в 2005 році склав 4796,6 млн.дол. США, що порівняно з минулим роком більше на 839,7 млн.дол.США або на 21,2 відсотка. Зовнішньоторговельне сальдо позитивне і дорівнює 745 млн.дол. США. За цей період експортовано продукції на суму 2770,6 млн.дол.США, що порівняно з минулим роком більше на 297,6 млн.дол. США або 12 відсотків.

Збільшився експорт молокопродуктів, маргаринової продукції, патоки (меляси), кондитерських виробів з цукру, шоколаду, виробів із зерна і хлібних злаків, вод натуральних та мінеральних, пива, вина, спирту та лікєро-горілочаних виробів, оцту, солі, мила, тютюну і виробів з нього та інше.

В 2005 році імпортовано харчових продуктів на суму 2025,9 млн.дол. США. Порівняно з відповідним періодом минулого року їх імпорт збільшився на 75,3

відсотка або на 542 млн.дол. США. Слід зазначити, що збільшується імпорт не тих продуктів, які ми не можемо виробити, або на виробництво яких у нас не вистачає потужностей - імпортується маргарин, кондитерські вироби, вироби із зерна і хлібних злаків, пиво, води мінеральні, спирт та лікєро-горілочані вироби, тютюн та вироби з нього тощо. Так у 2005 році вироблено 14,9 млн.тонн цукрових буряків і 1,89 млн.тонн цукру, що повністю задовольняє внутрішні потреби. За експертними оцінками Мінекономіки та Мінагрополітики нереалізовані запаси цукру в Україні станом на 1 лютого цього року склали понад 1,7 млн. тонн і забезпечують внутрішній ринок щонайменше до 1 грудня поточного року при тому, що цукор нового урожаю надійде до споживача вже у вересні 2006 року. Незважаючи на те, що в Україні виробляється цукру в достатніх обсягах для задоволення внутрішніх потреб, перманентно на ринку цукру штучно створюється ажіотажний попит та підвищується ціна.

Зокрема, така ситуація склалась улітку 2005 року, коли з метою завезення цукру-сирцю з тростини, були штучно збільшені ціни на цукор. Лише завдяки безкомпромісній позиції Міністерства аграрної політики вдалося стабілізувати ціни на цукор. Сьогодні на внутрішньому ринку цукру схожа ситуація, при тому, що вагомих причин підняття цін на цукор на внутрішньому ринку немає, його оператори під лаштувалися до умови, що склалися на світовому ринку та Росії. Сьогодні на світовому ринку має місце зростання цін на білий цукор та на цукор-сирець з тростини на світовому ринку через зменшення виробництва цукру-сирцю з тростини в цілому у світі та суттєве збільшення попиту на нього для виробництва паливного етанолу.

Слід зауважити, що через відсутність обігових коштів у цукрових заводів та недоступністю кредитних ресурсів через непомірно високі відсотки, близько 60 відсотків цукрових буряків в Україні у 2005 році перероблялося на давальницьких засадах, від 13 відсотків у Чернівецькій області до 85 відсотків у Київській області. За оперативними даними у сільськогосподарських

товаровиробників, фермерів знаходиться близько 700 тис. тонн цукру, найбільші ресурси такого цукру у Вінницькій області – 170 тис. тонн, або 67 відсотків від виробленого цукру, Київській – 145 тис.тонн, або 85 відсотків, Тернопільській та Полтавській по 100 тис.тонн (60 відсотків), Волинській -70 тис.тонн, або 83 відсотки. Реалізовуватись цей цукор буде сільськогосподарськими товаровиробниками в разі потреби в обігових коштах. При цьому в регіонах, які не займаються вирощуванням цукрових буряків, є проблеми з постачанням цукру.

Немобільність таких ресурсів цукру впливає також на ціноутворення. Наприклад у Вінницькій області, провідного регіону по виробництву цукру, на 18.02.2005 року роздрібні ціни на товарних ринках складають 4,20 – 4,30 грн. за один кілограм цукру, тоді, як у Луганській області, де цукровий буряк не вирощується, 4,10 – 4,20 грн. за один кілограм цукру.

З метою запобігання таких явищ на ринку цукру назріла необхідність запровадити статистичну щомісячного руху цукру, зокрема щодо його споживання та наявних залишків у суб'єктів господарювання незалежно від форми власності.

В цілому відновлення та нарощування обсягів виробництва у бурякоцукровій галузі передбачає:

- реструктуризацію та перепрофілювання підприємств не тільки на виробництво цукровмісних продуктів, але й енергетичної сировини для виробництва біоетанолу, розширення площ бурякосіяння, поєднаних з підвищенням урожайності та цукристості цукрових буряків. Це дасть змогу виробити 280 тис. тонн свого пального. Для проведення весняно-польових робіт нам потрібно 250 тис. тонн бензину. Це питання і енергетичної безпеки і передбачається додатково включатись в роботу 35 спиртових заводів та відповідно отримаємо 700 тис. гривень додаткових доходів до державної казни. На наш погляд, це надзвичайно важлива складова, яку негайно треба використати, це дасть поштовх і для цукрової галузі. У зв'язку з цим

збільшиться виробництво цукру до 4 млн. тонн, будуть задіяні до роботи 140 цукрових заводів. Проте все це можливе за умови підвищення врожайності буряків не менше, як до 350 центнерів з гектара, запровадження енергозберігаючих технологій на цукрових заводах і як наслідок зниження собівартості цукрових буряків та цукру. При нинішній вартості цукрових буряків та цукру запроваджувати виробництво біоетанолу з цукровмісної сировини економічно недоцільно;

- створення інтервенційного фонду цукру, в обсягах передбачених Законом України " Про державну підтримку сільського господарства України" дасть можливість знімати з ринку надлишковий цукор в період виробництва і масової реалізації;

- забезпечення виконання положень Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» в частині ліцензування оптової торгівлі цукром;

- продовження роботи по відновленню зовнішніх ринків збуту цукру з країнами СНД, в першу чергу з Російською Федерацією.

Україна належить до трійки лідерів - виробників насіння соняшнику та соняшникової олії. Питома вага України у світовому виробництві соняшнику і соняшникової олії складає 15-16 відсотків, а у загальносвітовому виробництві олій – 1,3 відсотка.

У 2005 році спеціалізованими олійно-жировими підприємствами України (без урахування олійниць) перероблено 3,2 млн.тонн олійного насіння, вироблено 1350,6 тис.тонн рослинної олії. В січні 2006 року, порівняно з січнем минулого року, виробництво олії зросло майже на 52 відсотки.

За останні роки Україна із експортера соняшнику і імпортера олії перетворилась в потужного експортера олії, яка має найбільшу питому вагу - 19,3 відсотка в структурі експорту всієї аграрної продукції та близько 50 відсотків - у структурі експорту харчової продукції. Соняшникову олію з України купують 44 країни світу і географія її експорту постійно розширюється.

У 2005 році було експортовано 853,1 тис. тонн олії. Для нарощування обсягів виробництва олійних культур та продуктів їх переробки, а також створення умов для розширення зовнішніх ринків збуту готової продукції передбачається: довести у 2010 році обсяг виробництва олійних культур до рівня 6,7 млн. тонн, у тому числі соняшнику – 3,5 млн. тонн, ріпаку – до 2,2 млн. тонн та сої - до 1,5 млн. тонн, збільшити виробництво олії на вітчизняних підприємствах до 950 тис. тонн; впровадити інтенсивні технології вирощування олійних культур на площі біля 1,5 млн. га, забезпечити вирощування високопродуктивних гібридів вітчизняної та зарубіжної селекції на 90 відсотків площ; зменшити площі посіву соняшнику до науково обґрунтованих з одночасним підвищенням урожайності та заміною соняшнику альтернативними культурами, передусім ріпаком; розширити посівні площі сої та ріпака.

З метою підвищення ефективності роботи спиртової галузі основними напрямкам роботи підприємств концерну “Укрспирт” у 2005 році було визначено: збільшення обсягів реалізації продукції, в т.ч. на експорт; освоєння нових видів продукції, в т.ч. біоетанолу та продукції в потоці, виробництва спирту для виробників продукції органічного синтезу; впровадження централізованої торгівлі спиртом етиловим; реалізація кадрової політики шляхом заміни малоефективних менеджерів.

Виробництво спирту етилового порівняно з 2004 роком збільшилося на 6,1 млн. декалітрів і склало 28,9 млн. декалітрів. Обсяги виробництва спирту технічного за 2005 рік збільшились в 1,5 рази і склали 3768 тис. декалітрів.

До кращих підприємств з використання потужностей з виробництва спирту відносяться Червонослобідський, Марилівський, Козлівський, Липницький, Бершадський, Кобилівський, Новосілівський спиртові заводи.

Із 78 спиртових заводів 14 - допустили зменшення обсягів виробництва спирту етилового за 2005 рік порівняно з 2004 роком. Зокрема, це Новосуханівський, Ковалевський, Буцацький, Бороцький спиртові заводи.

До підприємств, які простоювали тривалий час (Калинівський ЕЗФОЖ, Івано-Франківський та Вінницький спиртзаводи) долучилося ще Маловисківський спиртовий завод та Попівський експериментальний завод, які у 2005 році виробництво спирту не здійснювали.

Виробництво горілки та лікєро-горілочаних виробів по концерну “Укрспирт” збільшено на 37 %, безалкогольних напоїв на 22 %, соків концентрованих-в 2 рази, ферментних препаратів на 23 %, солоду пивоварного-на 37 %, сухої зернової барди – в 10 разів.

В той же час за звітний період зменшено обсяги виробництва дріжджів хлібопекарних на 14 %, діоксиду вуглецю-на 30 %, мінеральних вод - на 8 %, концентрату квасного суєла - на 15 %.

У зв’язку із зміною оподаткування акцизним збором спирту етилового, який використовується для виробництва лікарського засобу “Спирт етиловий”, його випуск зменшився у 2,5 рази, а виробництво парфумів припинилося взагалі.

З метою заміщення імпортої спиртовмісної продукції продукцією українського виробництва наприкінці 2004 року на 6 спиртових заводах концерну запроваджено виробництво продукції технічного призначення в безперервному потоці. Обсяги виробництва зазначеної продукції за звітний рік склали 2,3 млн. декалітрів. Завантаження потужностей підприємств, які виробляли продукцію в потоці склало 73 відсотки.

За 2005 рік підприємствами концерну „Укрспирт” на внутрішній ринок реалізовано 20 млн. дал спирту що майже на половину більше ніж у 2004 році. Зростання обсягів реалізації забезпечено за рахунок збільшення споживання на виробництво міцних горілочаних виробів. При цьому в два рази зменшилося споживання спирту на виробництво слабоалкогольних напоїв. Із загальних обсягів спирту на виробництво лікєро-горілочаних виробів, слабоалкогольних напоїв, спиртованих соків, вина та виноматеріалів направлено 97 відсотків спирту.

З метою збільшення обсягів споживання спирту на внутрішньому ринку підготовлено рішення Уряду щодо врегулювання питання використання технічного спирту для виробництва продукції органічного синтезу. За попередніми розрахунками прийняття постанови дасть змогу на першому етапі додатково реалізовувати 1,5-2,0 млн. дал спирту, а в перспективі – до 25 млн. декалітрів.

Порівняно з 2004 роком експорт спирту у 2005 році збільшився майже на чверть. У звітному році підприємствами концерну експортовано 9,8 млн. дал спирту, в тому числі: спирту етилового ректифікованого - 5,6 млн. дал; спирт етилового технічного - 4,2 млн. дал.

Особливо успішно здійснювався експорт у четвертому кварталі 2005 року. Порівняно з четвертим кварталом 2004 року обсяги поставки у 1У кварталі 2005 року збільшилися майже вдвічі, що досягнуто в основному за рахунок поставок спирту технічного. До найбільших країн-імпортерів українського спирту відносяться: Австрія, Туреччина, Польща, Словаччина, Угорщина та Туркменістан. За 2005 рік на підприємства концерну надійшло 600 тис. тонн зерна та 350 тис. тонн меляси, що відповідно на 23 та на 28 відсотків більше обсягів заготовок у 2004 році. Середня закупівельна ціна урожаю 2005 року по концерну склала 409 грн. за 1 тонну зерна та 346 грн. за 1 тонну меляси.

Меляса по цінах вище середніх по концерну закуплялась Довжоцьким, Лохвицьким, Барським, Лужанським та Жовтневим спиртовими заводами.

За даними Держкомстату обсяг реалізації підприємствами кондитерської галузі України какао, шоколаду, шоколадних і цукристих кондитерських виробів в Україні склав за 2005 рік 3014,5 млн. гривень. За минулий рік в Україні вироблено 281,8 тис. тонн шоколаду та інших харчових продуктів з вмістом шоколаду, або на 16 відсотків більше, ніж в 2004 році. Виробів кондитерських з цукру вироблено 287,6 тис. тонн, що в порівнянні з 2004 роком на 6,4 відсотка менше. Це в значній мірі пояснюється обмеженням ввезення до Російської Федерації з України карамелі, варених цукерок, що призвело до

зменшення виробництва цієї групи кондитерських виробів. За даними митних служб України кондитерських виробів з цукру в 2005 році експортовано на суму 71,7 млн.дол.США, що майже на 15 відсотків більше, ніж в 2004 році. Імпорт кондитерських виробів з цукру склав 13,2 млн.дол.США, або на 73 % більше, ніж в 2004 році. Шоколаду, інших харчових продуктів з вмістом какао експортовано на 240 млн.дол.США, або на 18 % більше ніж в 2004 році. Імпорт цієї групи кондитерських виробів склав в 2005 році 227 млн.дол.США, що більше, ніж в попередньому році на 56 %.

У 2005 році вироблено: пива – 237,0 млн.дал, зріст становить 23 %. Виробництво товарного солоду зросло на 41,9 відсотки і становить 271 тис.тонн. Невпинно зростає експорт при зменшенні імпорту пива. Експортовано 24 млн.дал пива у 23 країни світу. Споживання пива на душу населення в Україні зросло у 2005 році до 50 літрів при середньєвропейському споживанні 90 літрів. Рентабельність пивоварної галузі за підсумками 2005 року складає 13 %. Незважаючи на щорічний приріст обсягів виробництва пива за останні три роки спостерігається стійке стримування його подальшого розвитку. Головною з невирішених проблем галузі є незадовільне забезпечення вітчизняних пивоварень хмелесировиною – одним з основних інгредієнтів виготовлення пива та нестабільна законодавча база.

У 2005 році видобуток солі зріс на 108 % виробництво солі в упаковці на 106 %.

Висновки та пропозиції. Отже, для підвищення ефективності виробництва підприємств харчової промисловості необхідно вирішувати наступні проблеми: удосконалення державної політики щодо стимулювання експорту продукції. Розширення присутності вітчизняних продуктів харчування на зовнішніх ринках; створення умов для розвитку інноваційної моделі харчової промисловості шляхом впровадження науково-технічних розробок на підприємствах та забезпечення бюджетним фінансуванням потреб галузей;

приведення бази нормативно-технічної документації харчової промисловості у відповідність з міжнародними та європейськими вимогами.

Проведення реструктуризації окремих галузей харчової промисловості з метою виведення з експлуатації надлишкових потужностей для здешевлення готової продукції. Розробка та прийняття законопроекту щодо виробництва і застосування високооктанових і кисневмісних добавок при виробництві бензинів моторних сумішей. Удосконалення державного регулювання виробництва спирту етилового та алкогольних напоїв.

Література

1. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Смаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. – К.: Наукова думка, 1994. – 159 с.
2. Проблеми ефективності функціонування АПК в умовах нових форм власності господарювання: Кол. монографія у 2-х томах, Т 2 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова та ін. – К.: ІАЕ, 2001. – с.642-645